

Бровар О.В.**СТАН ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ ТА ЇЇ ВІДБУДОВА У 1943 – 1945 РР.**

Економічні наслідки Великої Вітчизняної війни – невід’ємні від її політичних та військових результатів, адже на протязі всього цього періоду між її учасниками йшла запекла та безперервна боротьба за кількісну й якісну перевагу у військовій техніці та якомога повніше забезпечення потреб збройних сил. А відтак, результати війни значною мірою визначалися масштабами та ефективністю економічних та науково-технічних зусиль сторін, що воювали, здатністю економіки витримати випробування воєнного часу, забезпечити фронт та тил необхідними матеріальними ресурсами.

Величезний масштаб та напруга збройної боротьби вимагали безперервного збільшення виробництва військової техніки, внаслідок чого зросло навантаження на промисловість, транспорт на загалом на всі галузі господарства. Розгортання багатомільйонних армій призвело до вилучення значної частини найбільш кваліфікованих працівників з народного господарства. Особливо великих економічних труднощів у перебігу Другої світової війни зазнав колишній СРСР: тільки матеріальні витрати від прямого знищення майна склали 679 млрд. крб.; загальні витрати СРСР становили 2 трилн. 60 млрд. крб.; спостерігалось різке скорочення фонду споживання та зростання військових витрат (у 1944 році частина військових витрат складала 35% , 1945 р. – 25%) [1].

Тому актуальним напрямком у вивченні економіки України, яка на протязі всієї війни відігравала далеко не другорядну роль у формуванні військового потенціалу СРСР (навіть під час тимчасової окупації у східних та середньоазійських регіонах працювали сотні промислових підприємств та біля двох мільйонів робітників, евакуйованих саме з України [2]), залишається дослідження економічного положення окремих регіонів, особливо тих, які займали та продовжують займати вагомe місце в економічній структурі нашої держави. Одним з таких регіонів є Донбас, який на той час був провідним центром вугільної промисловості як України, так і всього колишнього СРСР.

Відбудова Донбасу, його вугільної галузі відбувалась у надзвичайно складних та важких умовах взагалі, а під час її першого етапу – в роки війни – особливо. Питання, що поставали перед керівництвом: забезпечення регіону матеріально-технічними ресурсами, трудовими резервами, продовольством, відбудова соціально-культурної сфери – вимагали прийняття дієвих рішень, мобілізації та оптимального використання наявних можливостей. Звичайно, заходи, які застосовувалися у той час, не завжди призводили до бажаних результатів, але вивчення історичного досвіду в умовах сьогодення, коли стан вугільної промисловості оцінюється як критичний, а держава вдається до вжиття різноманітних заходів задля виведення галузі з кризи, має доцільність.

Проблема відбудови зруйнованого війною народного господарства Донбасу неодноразово висвітлювалась у працях радянських істориків. Особлива увага при цьому надавалась провідній галузі економіки краю – вугільній. Достатньо пригадати праці Хорошайлова Н.Ф. “На відбудові”, “Возрождение Всесоюзной кочегарки, “Организаторская и идеологическая деятельность коммунистической партии по восстановлению промышленности и железнодорожного транспорта Донбасса в период Великой Отечественной войны (1943 – 1945)”, Мавроді В.І. “Коммунисты Донбасса в борьбе за восстановление тяжелой промышленности в годы Великой Отечественной войны”, колективну монографію “Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна”, окремі розділи з “Очерков истории Донецкой областной партийной организации” та “Очерков истории Ворошиловградской областной партийной организации”. Головною метою вказаних праць, як і більшості інших досліджень з даної тематики було висвітлення ролі комуністичної партії у відродженні економіки краю, хоча використаний при цьому великий за обсягом фактичний матеріал, який стосувався різноманітних аспектів життя людей того часу, подається вибірково, фрагментарно, зазвичай, на підтвердження наведених у роботах тез [3].

Останнім часом спостерігається більш критичне аналізування як загалом історії України, так і окремих її регіонів, у тому числі й Донбасу [4]. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених цій темі, багато аспектів відбудови вугільної промисловості Донбасу залишаються нез’ясованими. До таких малодосліджених питань варто віднести труднощі відбудови вугільної галузі регіону під час війни у 1943 – 1945 рр.

Напередодні війни Донецький басейн повністю забезпечував народне господарство європейської частини СРСР паливом. У постанові ЦК ВКП(б) “Про завдання вугільної промисловості Донбасу”, ухваленій у січні 1929 р., підкреслювалося, що успішність його роботи “є запорукою вирішення основних завдань індустріалізації” [5]. Були реконструйовані старі вугільні підприємства, споруджувалися нові. Було введено в експлуатацію 150 нових шахт. Якщо в 1940 році видобуток вугілля взагалі по СРСР складав 165,9 млн. т, то на УРСР доводилося 83,8 млн.т, з них на Донбас – 83,2 млн. т, або ж 52,2% всесоюзного вуглевидобутку. До 1942 року лише по комбінату “Ворошиловградвугілля” намічалось збільшити видобуток вугілля вдвічі – до 52,2 млн. т. На початку 30–х років головний механік Першотравневого рудоуправління А.І. Бахмутський сконструював перший у світі вугільний комбайн. Випуск цих машин почався на Горлівському заводі гірничого машинобудування. Перші дослідні зразки, які випробували на шахті №1, видобували та завантажували за зміну до 25 т вугілля [6]. Механізації ручної праці сприяли розробки вчених утворених тоді науково-дослідних закладів. Нову техніку постачали ленинградські заводи “Пневматика”, “Термоэлектроприлад”, “Світлана”. Якщо, наприклад, у 1926 році підбір вугілля було механізовано лише на 6%, то до 1940 р. вже 92% всього вугілля видобувалося за допомогою механізмів, а питома вага механізованого постачання палива від забою до штреку підвищилася майже вчетверо. За рівнем механізації Донбас напередодні війни

посідав перше місце серед вугільних басейнів світу [7].

Лише на шахтах комбінату “Сталінвугілля” працювало 1 929 врубових комбайнів, 6955 відбійних молотків, 1 757 електросвердл, 1 349 конвеєрів, 1 365 скреперних підймальних механізмів, 827 електротягів та багато інших механізованих приладів. Донбас до війни мав в експлуатації 365 основних шахт Наркомвугілля, не враховуючи дрібних шахт та тих, що будувалися, а також невеличких шахт місцевого призначення, й видобував 270 – 280 тис. т вугілля за добу [8].

Варто додати, що лише шахти м. Сталіно давали 7 відсотків загальносоюзного видобутку вугілля. У 1940 році шахтарі міста дали країні 10,2 млн. т вугілля, проти 5,9 млн. т у 1931 році. У 1937 році на шахті “Підземгаз” м. Горлівки було втілено у життя ідею Д.І. Менделєєва про підземну газифікацію вугілля. Якщо у 1930 році шахта № 1 не могла впоратися з добовим завданням і давала лише 9 тис. т, то у передвоєнні роки з її вибоїв гірники видавали вже до 36 тис. т вугілля за добу. На території с. Нижня Кринка наприкінці 30–х років розпочалося будівництво великої шахти “Ясинівська”, яке велося швидкісними темпами із застосуванням нових методів роботи протягом усього року, і вже у грудні 1939 року шахта стала до ладу. Проектна потужність нової шахти становила 700 т за добу. За рекордно короткий строк (9 місяців) було введено в дію шахту № 40 “Курахівка”. 22 січня 1939 року вона видала на–гора перші тонни вугілля. Підприємство було обладнане найновітнішою технікою: стрічковими конвеєрами, врубмашинами тощо. Спочатку шахта давала 312 т вугілля за добу, а напередодні війни – вже 510 т [9]. Водночас будувалася шахта № 42 “Курахівка”, до спорудження якої колектив шахтобудівників приступив на початку 1939 р., а вже 7 квітня 1940 року вона була здана в експлуатацію. У січні 1940 року будівельники, очолювані інженером Х.Й. Бумажним, заклали шахту № 43 “Курахівка”. Планувалося ввести її до дії наступного 1941 року, однак на заваді стала війна.

Як бачимо, вугільна промисловість Донбасу напередодні Великої Вітчизняної війни відіграла важливу роль у створенні та зміцненні матеріально-технічної бази країни.

З початком війни господарство України було переорієнтоване на потреби оборони. Більшість промислових підприємств була поставлена в умови воєнного часу й форсувала виробництво. Надзвичайно гострою була потреба у металі, тому на державному рівні було значно збільшено виробництво металургійних заводів. Водночас відчутно зросло навантаження на вугільну промисловість, особливо на вугільну галузь Донбасу. По–перше, необхідно було забезпечити у повному обсязі високоякісним коксуючим вугіллям металургійні заводи донецько–придніпровського економічного району; по–друге, у кілька разів виріс попит на вугілля з боку залізничників, на яких одночасно покладалося виконання двох найважливіших державних завдань того часу – цілодобове перевезення військ і військової техніки на фронт та евакуація промисловості і населення з західних та центральних районів України, що постали перед загрозою захоплення ворогом. Лише до листопада 1941 р. з України було вивезено до Росії, Середньої Азії понад 500 великих підприємств. Усього з України було евакуйовано близько тисячі заводів та понад 4 млн. осіб, так, лише з Києва – 197 підприємств і 300 тисяч осіб [10].

Тож, шахти Донбасу у важких умовах початкового періоду війни, намагаючись забезпечити вугіллям залізничний транспорт, металургійні заводи, електростанції, інші оборонні підприємства, у переважній більшості не припиняли, а, навпаки, підвищували видобуток вугілля.

При цьому з перших же днів Великої Вітчизняної війни більшу частину чоловічого населення регіону було призвано до лав діючої армії. Багато шахтарів пішли на фронт добровільно. Частина гірників увійшла до складу 383, 384 та 393 шахтарських дивізій, формування яких почалося у серпні 1941 року. Взагалі лише у липні – вересні 1941 року на фронт пішло 175 тисяч гірників Донбасу. Замість чоловіків, мобілізованих до лав Червоної Армії, працювати на шахти та заводи йшли жінки. Вже на 1 липня вони замінили 4 267 робітників. Замість кадрових робітників, у заботах працювали юнаки, дівчата, домогосподарки, які наполегливо опанували шахтарські фахи. Так, молодіжна бригада шахти № 8/9 треста “Макіїввугілля”, де бригадиром був І. Колодін, систематично виконувала виробничу норму на 180 – 200 %; на шахті ім. Калініна бригада молодшої шахтарки М. Ковалевої завантажувала за зміну 150 т вугілля; бригада Т. Жилиної, яка теж складалася повністю з дівчат, на шахті ім. Румянцева виконувала змінні норми на 157% [11].

Цілком виправдане на той час намагання радянського керівництва до останнього використовувати вугільну галузь Донбасу для забезпечення потреб фронту та оборонної промисловості мали і певні негативні наслідки. Насамперед, це виявилось під час проведення термінової та вимушеної евакуації. Радянська військова доктрина того часу у жодному разі не передбачала можливості захоплення значної частини європейської території країни, а тим більше такого важливого індустріального регіону, як Донбас, ворожими військами. Тому стрімкий наступ німецько–фашистських військ на всіх ділянках фронту і швидке їх просування у напрямі важливих промислових центрів були більш ніж неочікувані. Проблема термінової евакуації промисловості Донбасу, у тому числі вугільної, постала перед радянським керівництвом вже на початку вересня 1941 року. Забезпечення евакуаційних заходів, їх реалізація здійснювалися у надзвичайних умовах, людьми, які не мали відповідного досвіду роботи. Проте, з огляду на всі несприятливі чинники, евакуація вугільної галузі такого густо населеного регіону, як Донбас, на території якого налічувалося десятки потужних та сотні середніх та малих шахт, обладнаних тисячами одиниць різноманітної шахтної техніки, пройшла у цілому успішно.

Усіма роботами з евакуації підприємств Лівобережної України керував уповноважений Державного Комітету Оборони голова Раднаркому УРСР Л.Р. Корнієць та заступник наркому гірничої металургії СРСР О.Г. Шереметьєв [12].

Для організації евакуаційних робіт ЦК КП(б)У та РНК УРСР 26 червня 1941 року створили спеціальну комісію на чолі з заступником голови Раднаркому республіки Д.М. Жилою [13].

Усі евакуаційні роботи проводилися відповідно до звернення Президії Верховної Ради УРСР, Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У до українського народу “... Якщо вашому місту загрожує ворожа навала, не залишайте нічого цінного ворогу. Усе цінне майно, що не може бути вивезене, має беззаперечно знищуватися” [14]. Ще жорсткіші вимоги щодо долі майна, яке через ті чи інші обставини не встигали вивезти, були поставлені у директиві “Батьківщина в небезпеці!”, прийнятій Раднаркомом СРСР та ЦК ВКП(б) 29 червня 1941 р.: “...Війна різко змінила становище, наша Вітчизна опинилась у надзвичайній небезпеці... Усі повинні швидко та рішуче перебудувати свою роботу на військовий лад... При вимушеному відході частин Червоної Армії відігнати рухомий залізничний склад, не залишати ворогові жодного паротягу, жодного вагону, не залишати ворогові ані кілограма хліба, ані літра пального. Усе цінне майно, у тому числі кольорові метали, хліб та пальне, яке не можна вивезти, повинне беззаперечно знищуватися” [15].

Терміново були евакуйовані до Караганди інженерно-технічні працівники комбінату “Сталінвугілля”, трестів “Червоноармійськвугілля”, “Макіїввугілля” та “Червоногвардійськвугілля”. Трести “Орджонікідзевугілля”, “Артемвугілля”, “Будьонніввугілля”, “Радянськвугілля”, “Сніжнянськантрацит” були евакуйовані до Кузбасу. Загалом було евакуйовано 25 тисяч шахтарів, утім значну частку шахтного устаткування вивезти не встигли. З одного боку, це сталося тому, що евакуювали, насамперед, верстати та обладнання машинобудівних та металургійних заводів, які можна було швидко встановити і запустити в дію у глибокому тилу, а специфічні шахтні механізми та машини, які до того ж треба було піднімати з підземних горизонтів та штреків, евакуювалися в останню чергу; з іншого боку, швидке просування військ ворога не залишило часу на завершення запланованих робіт з евакуації – 19 жовтня 1941 року німецькі танки прорвали оборону радянських військ у районі Мандрикіного, а до кінця того ж дня захопили станцію Рутченкове, на якій було зосереджено велику кількість ешелонів з обладнанням навколишніх шахт. Вночі 22 жовтня частини 38 кавалерійської дивізії, 383 шахтарської дивізії, дві роти 30-го полку НКВС, які захищали столицю Донбасу ввійшли на схід. Місто було здане практично без бою [16].

За цих обставин було терміново прийняте рішення про негайне знищення нерухомого шахтного обладнання, виведення з ладу підземного устаткування та затоплення шахт. Диверсійно-підривні групи, до складу яких поряд з шахтарями–фахівцями входили і військові, продовжували свою діяльність навіть тоді, коли ворог майже повністю захопив місто. Так само було вчинено і в інших шахтарських містах, де демонтажу та руйнуванню підлягали, у першу чергу, великі потужні шахти із значним обсягом добового вуглевидобутку, – Макіївці, Горлівці, Шахтарську, Червоноармійську.

Тому для об’єктивного висвітлення стану вугільної галузі Донбасу на час визволення регіону треба враховувати низку взаємопов’язаних між собою чинників. По-перше, вугільна промисловість Донбасу практично перестала існувати вже під час захоплення регіону німецько-фашистськими військами, внаслідок демонтажу та евакуації у глибокий тил найбільш цінного обладнання, знищення устаткування, яке не можна було вивезти, виведення з ладу піднімальних та навантажувальних механізмів, затоплення переважної більшості шахт, руйнування наземних споруд та мережі під’їзних залізничних колій; по-друге, військові дії, які точилися на території Донбасу восени 1941 р. та під час невдалого зимового наступу у січні–лютому 1942 р., і особливо у ході визволення регіону у серпні–вересні 1943 р., теж завдали збитків вугледобувній галузі [17]; по-третє, активні диверсійні дії десятків підпільних груп та організацій, які діяли у всіх без винятку шахтарських містах та селищах, були спрямовані на зрив спроб окупаційної влади відновити вугільну промисловість Донбасу; по-четверте, на її тотальне знищення було спрямоване проведення тактики “випаленої землі”, до якої вдалися окупанти під час відступу восени 1943 р., виконуючи наказ рейхсфюрера СС Генріха Гітлера про зруйнування Донбасу (№ 174/43 від 7 вересня 1943 р.), в якому зазначалося: “...Необхідно домогтися того, щоб при відході не залишилося жодної людини, ні одного поголів’я худоби, ні одного центнеру збіжжя, ані жодної рейки, щоб не залишилося жодної придатної будівлі, жодної шахти, яка б не була виведена з ладу на тривалі роки... Ворог повинен знайти дійсно тотально випалену та зруйновану країну” [18]. На виконання цього наказу окупанти зруйнували всі шахти, знищили весь промисловий шахтний транспорт. Основні об’єкти шахт на день визволення були зруйновані від 33% до 91% у кількісному співвідношенні: стволи – на 33%, копри – на 65%, парові котли – на 75%, машинні будівлі – на 91%. Перед відступом вони знищили та затопили у шахтах: 1900 врубових машин, 1209 конвеєрних установок, 802 електротяги, 1651 електросвердло, 700 насосів, 1065 скреперних лебідок та 4 155 відбійних молотків. Усього було зруйновано та затоплено 314 основних шахт та 30 шахт–новобудов, пошкоджено понад 2 100 км підземних розробок, підірвано 280 металевих копрів, 515 піднімальних машин, 570 головних вентиляційних споруд. Об’єм води, який заповнив шахтні виробки, сягав 800 мільйонів кубометрів. За попередніми розрахунками, вугільним комбінатам Донбасу було нанесено матеріальних збитків більш ніж на 3 мільярди карбованців (у цінах 1943 р.) [19]. Були знищені цілі робітничі селища та більшість культурних і побутових закладів вугільних шахт Донбасу. Лише по комбінату “Сталінвугілля” було знищено 1 126 900 кв. м житлової площі.

При цьому за період з червня 1941 р. до вересня 1943 р. й трудові ресурси вугільної промисловості Донбасу зазнали вагомих втрат. 25 тис. фахівців були евакуйовані на схід, сотні тисяч шахтарів мобілізовані до діючої армії та перебували на фронті, тисячі загинули на окупованій території або були вивезені до Німеччини. Втрати визначалися сотнями тисяч людських життів, тому на початковому етапі відбудови шахти відчували досить серйозну потребу у персоналі. Тож, у ході відбудови вугільної промисловості регіону необхідно було терміново вирішувати цілий комплекс важливих та нагальних питань, як у матеріально–технічному плані, так і щодо забезпечення трудовими резервами, особливо кваліфікованою робочою силою та інженерно–технічними фахівцями.

З огляду на величезну складність і масштабність завдань, пов'язаних з відбудовою вугільної промисловості Донбасу, потрібно було на всіх рівнях забезпечити насамперед вирішення тих питань, які мали безпосереднє відношення до відновлення галузі.

Ще точилися запеклі бої на підступах до Донбасу, а підготовка до відбудови його промисловості вже почалася. Приступила до роботи урядова комісія на чолі з наркомом вугільної промисловості СРСР В.В. Вахрушевим. 20 січня 1942 року нарком вугілля затвердив склад спеціальної групи з відновлення шахт. Наукові співробітники Інституту гірничої справи АН СРСР розробили план відновлення зруйнованих вугільних підприємств.

21 серпня 1943 року Раднарком СРСР та ЦК ВКП (б) винесли постанову “Про невідкладні заходи щодо відбудови народного господарства в районах, визволених від німецьких окупантів”, в якій була намічена широка програма відбудови промисловості, транспорту, енергетики.

Передусім, необхідно було відродити вугільну промисловість Донбасу. Практично цей процес почався задовго до повного визволення регіону. Ще 22 лютого 1943 року, коли частково була визволена Ворошиловградська (Луганська) область, Державний Комітет Оборони ухвалив постанову “Про відбудову вугільних шахт Донбасу”, яка визначала структуру та завдання Головного управління стосовно відбудови шахт. 26 жовтня 1943 року Державний Комітет Оборони видав нову постанову “Про першорядні заходи з відбудови вугільної промисловості Донецького басейну”, в якій констатувалося, що “Державний Комітет Оборони вважає найважливішим політичним та військово-господарським завданням всіх партійних, радянських і господарських організацій відбудову в Донецькому басейні, насамперед, вугільної промисловості” [20].

З метою забезпечення вугіллям залізничного транспорту, електростанцій, чорної металургії та заводів військової промисловості й центральних районів СРСР, Державний Комітет Оборони зобов'язував вжити наступних заходів:

а) відбудувати, у першу чергу, середні та малозруйновані великі шахти, поновити та побудувати малі шахти, налагодити найшвидший видобуток вугілля;

б) відбудувати заводи вугільного машинобудування, поновити житловий фонд шахтарських міст і селищ та комунально-побутові заклади;

в) мобілізувати на побудову шахт, заводів вугільного машинобудування та шахтних селищ всі місцеві матеріальні ресурси, а також робочу силу визволених районів.

Згідно з рішенням ДКО, по 4 трестам Сталінського вугільного району, насамперед, мали бути відбудовані 17 шахт, які у червні 1941 року давали цілодобово 9 305 т вугілля. Шахти 1–2 “Смолянка” тресту “Куйбишеввугілля”, “12 Наклонна” тресту “Будьонніввугілля”, шурф № 19 мали бути введені в експлуатацію вже у першому кварталі 1944 року з видобутком, який дорівнював би щонайменше 56% довоєнного рівня [21].

За досить короткий час, менше ніж за півроку з дня визволення, було відновлено 60 тис. погонних метрів стволів, квершлагів, уклонів та штреків, а також 14 тис. куб. м біляствільних виробіток, камер, шурфів. Відбудовано 96 копрів, 62 шахтні будівлі, 106 споруд підіймальних машин, 51 естакада, 13 бункерів, 146 будівель електропідстанцій, 40 будівель компресорних установок, 31 побутовий комбінат, 82 механічні майстерні, 92 підіймальні машини, 30 компресорів. Було відбудовано 1 160 км залізничних шляхів широкої колії та 30 км заново побудовано, а також 113 км шляхів вузької колії та побудовано 80 км. Були повністю відновлені лінії зв'язку.

Поряд з відбудовою промислових об'єктів проводилася відбудова житлового фонду та культурно-побутових закладів. Було відбудовано: 563 тис. кв. м житлової площі, 140 лазень, 544 їдальні, 101 шахтна лікарня, 380 дитсадків та ясел, 184 клуби, 94 школи та багато інших соціальних об'єктів.

Почали діяти 44 основні шахти та 101 відбудовувалася, більше 1000 було побудовано невеликих шахт, біля 100 шахт знаходилися у стадії нової проходки та відбудови [22].

Утім, однією з найбільших проблем стало майже постійне, хронічне недовиконання виробничих планів багатьма шахтами. Так, на середину листопада 1943 р. план видобутку вугілля було виконано по трестам: “Будьонніввугілля” – на 86,6%; “Куйбишеввугілля” – на 110%; “Рутченківвугілля” – на 94,8%; “Сталінвугілля” – на 93%.

Одним з головних недоліків у роботі вугільної промисловості були низька продуктивність праці робітників основних кваліфікацій. Так, наприклад, по тресту “Будьонніввугілля” забійники при нормі 2,85 т видобували лише по 1,95 т – 68,4%, вагонники – 73,6% норми, вкольщики – 61,9%, саночники – 42%.

З 69 бригад цього тресту 9 виконали лише 50% норми за жовтень 1943 року, 17 бригад – від 50% до 80%, 20 бригад – від 60% до 100%. Невиконання робітниками виробничих норм можна пояснити неналежною організацією праці. Нерідко на роботу посилали 5–6 шахтарів туди, де могли впоратись 2–3 робітника [23].

Не покращився стан справ і на початку 1944 р.

Таким чином, щомісяця втрачалось 90 тис. т вугілля, або 90 ешелонів. У лютому 1944 року комбінат “Сталінвугілля” план вуглевидобутку виконав на 108,8%, але з 224-х невеликих шахт 110 не виконали плану, що складало майже 50% шахт. По врахуванню 10 трестам цього комбінату з 27 головних запланованих на вуглевидобуток шахт 19 не виконали плану [24].

Навіть висококваліфіковані робітники, які мали почесне звання “майстера вугілля”, не виконували планових завдань. Лише по комбінату “Сталінвугілля” з 2 877 забійників зі званням “майстер вугілля” не виконували план 1 036, або 48,4%.

Однією з вагомих та об'єктивних причин невиконання виробничих планів була досить велика, як на воєнний час, плінність кадрів на підприємствах вугільної промисловості.

Так, згідно постанови ДКО від 26 жовтня 1943 р. та аналогічної постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від

12 листопада 1943 р. , на шахти комбінату “Сталінвугілля” за період з листопада до квітня 1944 року було мобілізовано та спрямовано на роботу 62150 робітників.

За цей же період з числа мобілізованих робітників самовільно пішли з шахт 6 698 робітників. Особливо велика плінність робітників мала місце в трестах: “Зуєвантрацит”, звідкіля пішло 916 робітників та “Радянськвугілля” – 700 робітників [25]. Самовільне залишення шахт мобілізованими робітниками пояснювалося наступними причинами:

а) керівники трестів та шахт не звертали уваги побутові умови, в яких мешкали робітники. У багатьох гуртожитках, особливо в тих, де мешкали мобілізовані працівники, не дотримувалися навіть мінімальні санітарні норми, необхідні для проживання, гуртожитки були перенаселені, не було навіть освітлення. На багатьох шахтах не було лазень, пралень, швацьких та швацько-ремонтних майстерень тощо [26]. У більшості ідалень не існувало належного порядку. Спостерігалися непоодинокі випадки обважування, робітники часо-густо їли з одного котла за браком посуду;

б) на шахтах не надавалося належної уваги навчанню та підвищенню кваліфікації робітників, мобілізованих у вугільну промисловість. З усіх прибулих робітників було охоплено за всіма видами навчання лише 11 860 осіб;

в) деякі керівники районних та сільських організацій, де пройшла мобілізація робітників, погано піклувалися про сім’ї мобілізованих робітників, що викликало цілком зрозуміле невдоволення, а в окремих районах, сільрадах та колгоспах мали місце випадки, коли керівники повертали на польові роботи мобілізованих на шахти колгоспників (Старо-Керменчикський район: колгоспи “Червона Зоря”, “1 Травня” №1; Будьонівський район: колгоспи ім. Чапаєва, Шевченка, “Прибій”).

Завдяки проведеним додатковим мобілізаціям, кількість робітників, які працювали на відбудові та експлуатації шахт, на середину 1944 року досягла 194 тисяч, а на кінець війни – 300 тисяч осіб. З 882 шахт Донбасу, які працювали у 1941 році й не були зруйновані окупантами, до кінця війни було відроджено та заново побудовано 123 основні великі шахти та 506 середніх. До кінця війни Донбас за обсягами вуглеводобутку знову став провідним вугільним басейном країни. Його питома вага у всесоюзному масштабі, яка складала у 1943 р. 4,8%, зросла до 26,7%.

Отже, майже повністю зруйнована внаслідок військових дій, вимушеної евакуації, яка супроводжувалася вивезенням матеріальної бази вугільної промисловості Донбасу восени 1941 року, тотального знищення вцілілих та відновлених шахт окупантами, вугільна галузь регіону за відносно короткий період, незважаючи на об’єктивні труднощі воєнного часу, значною мірою відновила свій потенціал, а видобуток вугілля досяг 51% довоєнних показників.

Джерела та література

1. Історія народного господарства Української РСР. У 3-х т. – К.: Політвидав, 1985. – Т.3.
2. Кравченко Е.Л. Проблема инженерно-технических кадров в угольной промышленности Донецкой области (1941 – 1945 гг.)// Горное дело. – 1995. – № 5. – С.46.
3. Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Политиздат, 1957. – Т.1. – С. 138 – 148; Очерки истории Донецкой областной партийной организации. – Донецк: Донбасс, 1978. – С. 332 – 338; Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации. – К.: Политиздат Украины, 1979. – С. 295 – 307; Хорошайлов Н.Ф. На відбудові. – Донецьк: Донбас, 1966. – 177 с.; Хорошайлов Н.Ф. Возрождение Всесоюзной кочегарки. – Донецк: Донбасс, 1974. – 151 с.; Мавроди В.И. Коммунисты Донбасса в борьбе за восстановление тяжелой промышленности в годы Великой Отечественной войны. – Донецк: Донбасс, 1978. – 160 с.
4. Кравченко Є. Шахтарські кадри у 1943 – 1945 рр. // Університетські вісті. – 1993. – 14 жовтня; Добров П.В., Есип І.М. Трудовая деятельность женщин Донбасса в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). – Донецк: Друк-Инфо, 1999. – 239 с.; Багликова М.С. Німецькі військовополонені в Донбасі (1943 – 1954 рр). Автореф. дис. к.і.н. Донецький нац. ун-т. – Донецьк. – 2005. – 21 с.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет. – Т.7. – М.: Политиздат, 1967. – С. 308.
6. Народное хозяйство Ворошиловградской области. Статистический сборник. – М.: Госстатиздат, 1956. – С. 62 – 67.
7. Державний архів Донецької області (далі ДАДО). – Ф.326. – Оп.1. – Спр. 6. – Арк.44.
8. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Спр. 246. – Арк.6.
9. ДАДО. – Ф.1366. – Оп.1. – Спр. 5. – Арк.10; Ф.67. – Оп.1. – Спр. 206. – Арк.12.
10. Щедний І.В. Економіка України в роки Другої світової війни // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ. – 2000. – № 1(3). – С. 57.
11. ДАДО. – Ф.424. – оп.1. – спр. 217. – Арк. 49.
12. Советский тыл в Великой Отечественной войне / Под общ. ред. акад. П.Н. Поспелова. Кн.2. – М.: Мысль, 1974. – С.22.
13. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945 гг. В 3-х т. / Под ред. Назаренко И.Д. – К.: Политиздат Украины, 1975. – Т.1. – С. 264.
14. Радянська Україна. – 1941. – № 15. – 7 липня.
15. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Сб. документов и материалов/ Сост.: А.В. Грушко, А.И. Гурбич, Н.Н. Заставская и др. – Донецк: Донбасс, 1982. – С.22.
16. Книга памяти Украины. Донецкая область. – Т. 21. – Донецк: Донбасс, 1999. – С.61.

17. Великая Отечественная война 1941 – 1945. Энциклопедия / Гл.ред. Козлов М.М. – М.: Советская энциклопедия. – С. 248 – 249.
18. Военно-исторический журнал. – 1965. – № 1. – С. 83.
19. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 246. – Арк.7.
20. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет. – Т.8. – М., 1968. – С. 164 – 170.
21. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр.33. – Арк.25.
22. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 246. – Арк.8.
23. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 33. – Арк.25–26.
24. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 246. – Арк. 10.
25. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 145. – Арк.31–32.
26. ДАДО. – Ф.Р 2865. – Оп.1. – Стр.196. – Арк.8.
27. ДАДО. – Ф.326. – Оп.2. – Стр. 145. – Арк. 2

Дубинянский М.Ю.

КОРНЕЛИЙ ТАЦИТ О МЕТОДАХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРОПАГАНДЫ В РИМСКОЙ ИМПЕРИИ В I ВЕКЕ Н.Э.

Возросшая роль пиар-технологий в современной общественно-политической жизни обусловила резкое повышение интереса как к особенностям методов политической пропаганды и агитации, существующих в настоящий момент, так и к истории формирования и развития подобных методов.

Один из важных этапов становления пропагандистских технологий приходится на античное время, и в частности, связан с политической борьбой в Древнем Риме в I веке н. э. В это время изживший себя республиканский строй сменяет система Принципата; происходит сложный и болезненный процесс формирования новых государственных институтов и общественной морали. Специфика данного исторического момента породила значительное разнообразие методов политической пропаганды и агитации.

Главным источником информации о Древнем Риме эпохи ранней империи традиционно считаются труды римского историка Публия Корнелия Тацита (около 58 – после 117 г. н. э.), выдающегося представителя художественно-дидактического направления в античной историографии. Мировая слава Тацита, прежде всего, связана с двумя большими произведениями – «Анналами» и «Историей» [1]. Неоконченные «Анналы» освещают жизнь Рима в 14–68 гг.; из 16 книг сохранились полностью 1–4-я и 12–15-я. «История» охватывает период 69–96 гг.; из 14 книг до нас дошли 1–4-я и начало 5-й, посвященные событиям 69–70 гг. В мастерстве Тацита гармонично сочетались искусство литератора и историка; созданные им образы политических и государственных деятелей Рима I в. н. э. по праву считаются шедеврами. Исследователи также ценят попытки Тацита осмыслить пережитую им эпоху и диалектическое понимание истории в ее противоречиях.

Хотя творчество Корнелия Тацита неоднократно становилось предметом научных изысканий [2], вопросу о пропагандистских технологиях, отраженных в трудах Тацита, до сих пор уделялось явно недостаточное внимание. Цель предлагаемой статьи – проанализировать наиболее популярные методы политической пропаганды и агитации, применявшиеся в Римской империи в I в. н. э., на основании данных «Анналов» и «Истории».

Следует отметить, что проницательность Тацита-историка, легко распознающего в действиях римских политиков элементы пиара, дает нам очень богатый фактический материал. В свою очередь достаточно широкие хронологические рамки трудов Тацита позволяют проследить эволюцию популярных пропагандистских методов в течение 14–70 гг.

Это, в частности, касается двух прямо противоположных методов пропаганды – демонстративной простоты правителя и возвеличивания персоны императора.

Первый из этих приемов активно использовался императором Тиберием сразу же после прихода к власти, когда в Риме была еще достаточно сильна республиканская традиция. В «Анналах» указывается, что Тиберий «считался с общественным мнением и стремился создать впечатление, что он скорее призван и избран волей народною, чем пробрался к власти происками супруги принцепса и благодаря усыновлению старцем» [3]. Отсюда – просьбы Тиберия «не возлагать на него одного всю полноту власти в государстве» [4], демонстративный отказ от титула отца отечества [5] и т.п.

Тацит обвиняет императора в лицемерии – вполне справедливо, поскольку вскоре Тиберий инициировал постепенный переход к пропагандистской политике, основанной на возвеличивании особы принцепса. Так, было возобновлено действие сулланского закона об оскорблении величия [6]. Заслуживает внимания рассказ Тацита о первых процессах, порожденных этим законом [7].

В дальнейшем тенденция к возвеличиванию императорской персоны усиливается. Книги «Анналов», повествующие о правлении Калигулы и первых годах принципата Клавдия, до нас, к сожалению, не дошли. Зато весьма показательны сведения о пропагандистской практике времен императора Нерона. Тацит прямо говорит о почестях, «превосходивших всякую меру» [8]. В «Анналах» упомянуто возведение помпезных статуй Нерона [9], учреждение игр «нероний» и праздников в честь военных успехов принцепса [10], переименование месяца апреля в «нероней» [11], предложение соорудить храм божественному Нерону [12] и др.

Демонстративная простота вновь обрела актуальность в период гражданской войны 68–69 гг., в условиях ожесточенной борьбы за власть между несколькими претендентами. В «Истории» достаточно метко оха-